

ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто стан дослідження питання виховання милосердя в психолого-педагогічній літературі.

В статье рассмотрено состояние исследования вопроса воспитания милосердия в психолого-педагогической литературе.

The article examines the state of education research question compassion psychological and pedagogical literature.

Ключові слова: милосердя, людяність, співчуття.

Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бека, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – Вип. 3. – 467 с.

Проблема виховання милосердя у молодого покоління є першочерговою, оскільки майбутнє України неодмінно пов'язане з такими незмінними духовними цінностями людства, як доброта, співчуття, людяність, милосердя.

Проблема виховання милосердя знайшла відображення в працях античних філософів (Аристотеля, Сократа, Демокрита, Платона, Конфуція та інших), які вважали милосердя найвеличнішою чеснотою, яка спонукає людину спрямовувати свою діяльність на користь оточуючих, не вимагаючи матеріальної винагороди.

У християнстві милосердя розглядалося як добродійна риса, без якої немислиме життя. Основу християнського виховного ідеалу у період Київської Русі становили якості людини як образу Божого, люблячої ближнього, благочестивої,

милосердної, милостивої та смиренної. Це підтверджується пам'ятка руського слова (“Повість о Юліане Осоргіноі”, “Житіє Сергія Радонежського”, “Слово Даниїла Заточника”, “Повчання Володимира Мономаха дітям” та інших).

Гуманісти XIV–XVI ст. (Е. Роттердамський, Ф. Рабле, М. Монтень) відстоювали потребу прищеплення дитині загальнолюдських цінностей: гідності, милосердя, співчуття, співпереживання до ближнього, добросердності.

Проблема виховання милосердя у молодого покоління розглядалася у працях Я. Коменського. Педагогічні дослідження Я. Коменського були спрямовані на активні пошуки шляхів ефективного виховання у дітей співчутливого та милосердного ставлення до всього живого. “Особливо необхідно навчити дітей спорідненої справедливості, чесноті – готовності послужити іншим та здатності до цього. Необхідно пояснювати юнацтву призначення самого життя, а саме те, що ми народжуємося не лише для самих себе, але й для Бога та для ближнього ..., тобто намагатися бути корисним для більшого числа людей” [2, с. 156].

Ці думки перегукуються з ідеями Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, І. Песталоцці, Ф. Дистервега, які доводять необхідність виховання у дитини милосердя та людинолюбства, поваги та турботливого ставлення до іншої людини як засобу морального вдосконалення, розвитку емоційної чуйності, а також загального сприяння людському співіснуванню.

Л. Толстой [4] визначав основу милосердного ставлення до іншої людини як любов. Він вважав, що життя для себе викликає страждання, але якщо спробувати жити для інших, то страждання полегшаться і людина буде мати найкраще благо світу – любов людей. Розмірковуючи про милосердне ставлення до оточуючих, Л. Толстой зазначав, що необхідно змусити себе любити тих, кого замало любимо чи ненавидимо. Ідея ненасилля є однією із провідних тем морально-релігійного вчення Л. Толстого. Він стверджував, що пробудження почуття жалю та милосердя до людей, розуміння людиною своєї єдності з усім світом створює основу ненасилля.

Питання розвитку й виховання в дітях милосердя, доброти та чуйності знайшли відображення у педагогічній спадщині К. Ушинського [5], який стверджував, що виховання є засобом, за допомогою якого можна відчутти та

зрозуміти буття іншої людини. К. Ушинський наголошував на тому, що дитину потрібно вчити любити красу моральних вчинків. Замислюючись над шляхом подолання негативних рис характеру і поведінки дитини, К. Ушинський висловлює думку, дуже близьку до поглядів християнських сподвижників: для знищення пороку необхідно турбуватися про розвиток відповідної, але протилежної йому чесноти. Отже, якщо дитина схильна до грубого та жорстокого ставлення до оточуючих, потрібно шукати нагоди пробуджувати в ній любов, жалість і співчуття. Головне – дати дитині можливість бути розумно діяльною.

Важливість систематичного звернення уваги дітей на емоційний стан оточуючих підкреслював В. Сухомлинський, зазначаючи, що осмислення світу дитиною слід організовуватися як відкриття для себе душевного світу іншої людини. “Вмій відчувати поряд із собою людину, вмій відчувати її душу, бачити в її очах радість, горе, біду, щастя. Бережи, піклуйся про недоторканість, вразливість іншої людини” [3, с. 34].

В. Сухомлинський вважав, що розквіт духовних потреб особистості неможливий без діяльної участі у долі оточуючих, співчуття до чужого горя, ми давнього насолоди від чужої радості. Педагог акцентує увагу на тому, що душевна краса неможлива без справжньої теплоти серця, яку одна людина віддає іншій.

Феномен “милосердя” знайшов висвітлення у працях психологів. Дослідження (В. М’ясищева, О. Леонтьєва, В. Зотова) спрямовані на вивчення категорії “ставлення”, доводять, що особливістю суб’єктивних ставлень є те, що вони завжди мають ціннісний характер. Отже, милосердя, яке виявляється у діях людини, її реакціях та переживаннях, формується у діяльності та спілкуванні, можна назвати суб’єктивним ставленням. У нашому дослідженні ми розглядаємо милосердя як соціально значущу якість особистості, яка формується у цілеспрямованому педагогічному процесі.

Моральна сутність милосердя потребує розгляду структури поняття з позиції ієрархічного або субординаційного принципу (за Б. Ананьєвим), який вимагає виокремлення, головної властивості. Згідно із цим принципом, визначальними елементами у феномені “милосердя” є любов та здатність

співчувати людям. Саме вони, на нашу думку, є провідними для феномена “милосердя” загалом, а похідними будуть турботливе ставлення до оточуючих, визнання цінності іншої людини, сердечність, терпимість до інших, сформованість уявлень про сутність милосердних вчинків.

Дослідження В. М’ясищева, Є. Субботського, П. Якобсона та інших доводять, що недостатня сформованість емоційної сфери спричиняє розвиток зневажливого ставлення до людей та створює серйозні ускладнення у засвоєнні основ милосердя.

У психологічних дослідженнях емпатія розглядається як здатність людини емоційно відгукуватись на переживання інших, як своєрідний емпатійний процес, який у генетичному аспекті являє собою трирівневий ланцюжок (співпереживання – співчуття – внутрішня співдія) (Л. Стрелкова), як процес проникнення в емоційний стан інших, де співчуття та співпереживання є різними формами її виявлення (А. Петровський), або як уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку – як необхідний компонент спілкування та специфічний засіб пізнання людини людиною (Ю. Трофімов). Психологічні дослідження засвідчують, що розвиток емпатії залежить не стільки від кола взаємодії з іншими людьми, скільки від суб’єктивної значущості цих осіб для особистості, тобто зумовлено кількістю осіб, яких вона по-справжньому цінує. Обмеженість кола осіб, яким схильна співчувати людина, не тільки блокує емоційну чутливість, а й в окремих випадках може перетворюватися на жорстокість.

Дослідники (С. Рубінштейн, П. Якобсон, В. Запорожець, К. Гавриловець, Н. Дементьева) доводять, що саме емпатійні переживання є тим фундаментом, на якому будуються позитивні стосунки дитини з дорослими та однолітками, формуються соціально ціннісні якості особистості. Моральні почуття мотивують дитину до гуманного ставлення до оточуючих, стимулюють прояв співчуття та співпереживання, сприяють формуванню безкорисливих форм взаємодії, наданню допомоги тим, хто її потребує, тобто є джерелом формування та рушійною силою виховання і розвитку милосердя.

На думку І. Беха, стратегічним орієнтиром у виховній діяльності,

безпосередньо пов'язаним із формуванням почуття цінності іншої людини, має бути людяність як критерій високоморальної особистості. Процес формування людяності може відбуватися по-різному. В одному випадку людяність формується як реакція на жорстокість – чужу і власну. В іншому – чинником саморозвитку людяності в людині може і повинна бути взаємна людяність: спочатку – стосовно самої особистості, із часом – стосовно оточуючих.

І. Бех зазначає, що виховання у дитини прагнення цінувати іншу людину здійснюється двома шляхами: розкриттям дитині позитивних сторін людей та попередженням зневажливого ставлення до самої дитини [1; с. 56].

Аналіз психологічних досліджень дає змогу розглядати милосердя як моральну якість особистості, основу якої становлять інтелектуально-емоційні зв'язки, які поєднують у собі моральні уявлення, відповідні почуття, поведінку. Милосердя ототожнюється психологами з емпатією (К. Роджерс), людяністю (І. Бех), сердечністю (Читтапад), любов'ю і симпатією до людей (В. Мухіна, В. Котирло, Л. Прокопенко).

Проблема виховання милосердя знайшла відображення і в працях сучасних педагогів (О. Білецька, Л. Кириченко, І. Кобильченко, І. Княжевої, М. Станциц, В. Шутова та інші). Аналіз сучасних педагогічних досліджень засвідчує, що поняття “милосердя” розглядається педагогами як: співчутливість, небайдужість (Л. Кириченко); діяльна любов (В. Шутова); явище моральності (М. Станциц); ціннісне ставлення до людини (О. Білецька); здатність співчувати, жаль (І. Княжева); ціннісне ставлення до ближнього, прояв любові, співчуття та безкорисливої допомоги тому, хто її потребує (І. Кобильченко).

Наведені теоретичні положення дають нам змогу визначити милосердя як найважливішу моральну якість, що передбачає вияв співчуття, співпереживання до оточуючих, безкорисливу допомога ближньому, здатність відгукуватися на чужий біль. Милосердя ґрунтується на таких якостях, як турботливість, доброта, людяність.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 2 – С. 52–58.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 164–280.
3. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1975. – 272 с.
4. Толстой Л. Н. Путь к жизни / Лев Николаевич Толстой. – М. : Республика, 1993. – 431 с.
5. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения /Константин Дмитриевич Ушинский. – М. : Просвещение, 1968. – 557 с.